

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'SİNDE İSLAM'IN ŞARTLARI

Araştırma Makalesi

İdris Söylemez*

Makale Geliş: 25.08.2020

Makale Kabul: 21.10.2020

Öz

17. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatının önemli şairlerinden olan Urfalı Yusuf Nâbî, bu yüzyılın şiirinin önemli edebî mekteplerinden olan ve örnekleri daha erken dönemden itibaren İran Edebiyatı sahasında görülen hikemî tarzın öncüsüdür. Şair, oğlu Ebu'l-Hayr'a miras olması kabilinde Osmanlı sahası Klasik Türk Edebiyatının pend-name tarzında yazılmış önemli eserlerinden biri olan “Hayri-nâme” ya da yaygın ismiyle “Hayriyye”yi kaleme almıştır. Yazıldığı dönemde henüz sekiz yaşında olan Ebu'l-Hayr için içerik, üslup ve dil açısından anlaşılmaktan uzak olan bu eseri şair, ilerleyen yaşını göz önüne alarak birçok konuda oğluna yol gösterici bir miras bırakmayı arzulamıştır. Yol göstermek, yordam öğretmek maksadıyla kaleme alınan bu eser; siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarla alakalı olan kimi konuları uhdesinde bulundurmaktadır. Şair, mesnevi nazım tarzıyla kurmuş olduğu metnin hemen başında Müslüman toplumun bir ferdinde bulunması elzem olan, İslam dininin temel esası konumunda yer alan İslam'ın şartları meselesini tafsilatlı bir şekilde ele almıştır. Makalemizde Müslüman bir gencin tedip ve eğitiminde önemli olan konuların başında gelen İslam'ın şartları hususunda şairin görüşlerini ortaya koymayı hedefledik. Çalışmanın neticesinde ortaya

* Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı ABD, Nevşehir, Türkiye, idrisssoylemez@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9798-4453.

Atıf için; İdris Söylemez, Nâbî'nin Hayriyye'sinde İslam'ın Şartları, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 6, sy. 2 (2020): 397-440, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2020.6.2.03>

Copyright © 2020. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUİSTEM'e devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

çıkacak olan sonuçların Osmanlı geleneğinde Müslüman bir neslin nasıl yetiştirildiği ile alakalı veriler ortaya konularak toplumu ve toplumun eğitim anlayışını daha iyi tanımamıza dair kimi katkılar sağlayacağı düşüncesindeyiz. Şair tarafından başlıklar hâlinde gruplandırılarak oluşturulmuş olan eserde yer alan konular beyitlerde ele alınmış, farklı vecheleri ile detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Edebiyatı, İslam Dini, İslam'ın Şartları, Nâbî, Pend-name, Hayri-nâme

Conditions of Islam in Hayriyye of Nabi

Abstract

Yusuf Nabi from Urfa is one of the important poets of 17th century Classical Turkish Literature. He is the pioneer of the hikemi style which is a leading literary school of 17th century and examples of which is seen from an earlier period in the field of Iranian literature. Within tent to leave a legacy to his son Abu'l-Hayr, the Poet wrote one of his important work "Hayri-name" or "Hayriyye" with his common name. The work of his was written in the style of pend-name, a style belonging to Ottoman field Classical Turkish Literature. However, his work was far from being understood in terms of content, style and language by Abu'l-Hayr who was only eight years old at the time. Due to being of a certain age, the Poet feared that he would be unable to guide his son in related matters, so he wanted to leave written advice for him as inheritance. Written to provide guidance and teach manners, the work contains some topics related to political, social, economic and cultural areas. The work, which Nabi formed according to mesnevi verse style, contained right at the beginning of it a detailed explanation in the issue of the Conditions of Islam. The Conditions of Islam are essential for each member in a Muslim society to learn and counted as the basis of Islamic religion. In this article, we aim to reveal the views of Nabi, who mentions in his work about the training of young Muslim men about the conditions of Islam.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Islamic Religion, Conditions of Islam, Nabi, Pend-name, Hayri-name

GİRİŞ

“Boyun eğmek, teslim olmak, kurtuluşa ermek, teslim etmek” anlamına gelen ve s-l-m (selam) kökünden türemiş olan İslam,¹ Hz. Peygamber’e miladi 610 yılında inen ilk vahiyle beraber Hz. Peygamber’in tebliğde bulunduğu dinin adını karşılamak amacıyla kullanılmaktadır.² İslam, insanlığı ve kâinatı yaratan, bunların devamı için her daim onları koruyup kollayan yaratıcıya boyun eğmek, ona itaat etmek anlamlarını uhdesinde barındırmaktadır.³ Kur’ân-ı Kerîm’de sekiz yerde geçen kelime, genel itibariyle fiil sığasıyla kullanılmaktadır.⁴

İlk dönemden itibaren İslam dini çerçevesinde yazılmış eserlerin tamamında İslam kelimesi iman ile birlikte ele alınmış ve bu çerçevede tanımlanmıştır. Örneğin Râgıb el-İsfahânî İslâm’ı “kalpteki inancı dille ifade edip fiillerle gereğini yerine getirmek suretiyle Allah’ın takdirine, hüküm beyan ettiği her hususta, boyun eğip teslimiyet göstermek”⁵ şeklinde tarif etmiştir. Maturidi düşüncesini benimseyen âlimler, iman meselesini ele alırken İslam

¹Muhammed Revâs La’acî, *Fıkıh Lügati, (Arapça-İngilizce-Türkçe)*, Çeviren Ayhan Ak, (İstanbul: Ocak Yayıncılık,2012) 31; Şinasi, Gündüz, “*Din ve İnanç Sözlüğü*”, (Ankara: Vadi Yayınları, 1998),196.

²Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*,196.

³Ragıb el İsfahani, *Müfredat*, çeviren. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012),350; Hüseyin Doğan, *İslam İnanç Esasları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016) 31; Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Tanrı Ve İnsan*, çeviren. M. Kürşat Atalar, (Ankara: Pınar Yayınları, 2017),187-207.

⁴Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfâtı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir. (Bakara 2/112) Rabbi ona “Teslim ol” dediğinde, “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” demişti. (Bakara, 2/131) De ki: “Bana ancak, ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık Müslüman oluyor musunuz? (Enbiya,21/108) Diğer ayetler için bakınız: Âl-i İmrân3/19.67.85; Mâide 5/3;. Lokmân 31/22; Zümer,39/4; Mü’min 40/66.

⁵İsfahani, *Müfredat*, s.350.

kelimesi ile iman kelimesi arasında aynı anlam çerçevesinde oluşmuş bir kompozisyonu göz önüne sermişlerdir. Onlara göre İslam ve iman aynı anlamı ihtiva etmektedir.⁶ İslam dünyasında vuku bulan düşünce sisteminin diğer önemli ayağını teşkil eden Eşari ise meseleye daha farklı bakmaktadır. Ona göre kelimelerin her biri birinden farklı bir anlam değerine sahiptir. İslam, iman kavramına nispeten daha kapsayıcı bir anlama havidir.⁷ Bu durumda İslam, daha geniş bir anlam sahasına sahip olarak imanı içine almakta; İslam, kabuğu iman olan halin içerisindeki özü teşkil etmektedir.⁸ Bu sebepten her iki kavram İslami kaynakların tamamında birbirini tamamlar özelliğe sahip olarak kullanılmıştır.⁹

⁶Mâturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö.333/944), *Kitabu't-Tevhid*, çeviren. Bekir Topaloğlu, (Ankara: İSAM Yayınları, 2014), 591.

⁷Kâdî Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib Bâkılânî, (ö.403/1013), *Kitabu Temhidu'l - Evâil ve Telhisu'd - Delâil*, tahkik. İmadüddin Ahmed Haydar, (Beyrut, 1987), 392.

⁸Eş'arî, Ebü'l-Hasan, *El-İbâne An Usûli'd-Diyâne*, neşr. Hammâd el-Ensârî vd. (Daru'd-dâveti's-Selefiyye, 1413/1992),10.

⁹Hz. Ömer'den rivayet edildiği üzere, "Bir gün Resulullah'ın (s.a.s.) yanında bulunduğumuz sırada yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de kendisini kimse tanııyordu. Peygamber'in (s.a.s.) yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu ve: "Ya Muhammed! Bana İslam'ın ne olduğunu söyle" dedi. Resulullah (s.a.s.): "İslam; Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyti hac etmendir" buyurdu. O zat: "Doğru söyledin" dedi. Babam dedi ki: "Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor, hem de tasdik ediyordu." "Bana imanın ne olduğunu söyler misin?" dedi. Resulullah (s.a.s.): "Allah' a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına şerrine inanmandır" buyurdu. Yine: "Doğru söyledin" dedi. O zat: "Bana ihsanın ne olduğunu söyler misin?" dedi. Resulullah (s.a.s.): "Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da, o seni muhakkak görür" buyurdu. O zat: "Bana kıyametten (ne zaman kopacağından) haber ver" dedi. Resulullah (s.a.s.): "Bu meselede kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir" buyurdular. "O hâlde bana alametlerini söyler misin?" dedi. Peygamber (s.a.s.): "Cariyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir" buyurdu. Babam dedi ki: "Bundan sonra o zat gitti. Ben hayli bir süre bekledim. Sonunda Allah Resulü bana:

İslâm, insanın bile isteye Allah'a itaat etmesi ve teslim olması anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak Müslüman yani İslam'ı benimsemiş kişi, koşulsuz olarak ve istek dâhilinde Allah'a teslim olmuş şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Müslüman, bağlanana; İslam ise bağlama yolunu karşılamaktadır.¹⁰ Bağlanan olan Müslüman, şahsın kendi beninden kurtulması, Allah'a güvenmesi Allah'tan gayrisından yüz çevirmesi ve Allah'ın huzurunda kayıtsız bir şekilde bağlılığını beyan etmesi ve kulluk vazifesinin gereği olarak ona secde etmesi yani itaatte bulunmasının bütün özelliklerine havi bir kelime olarak kullanılmaktadır.

İslam, farklı değerlerin birbirini tamamlayan ayırt edici özelliklerini vahyin ışığında kurulan yeni toplumun ana arterlerine hâkim kılmak maksadıyla İslam'ın esaslarını, inanç ve ibadet değerlerini, Hz. Peygamber'in örneği ışığında mücessem hâle gelen yolu ifade etmektedir. İnançsal ve yaşamsal değerlerin ilk örneklerine dair pratiği Hz. Peygamber tarafından ortaya konan bu düşünce ve yaşam sistemi, mutlak hakikatin inşasına da ışık tutmaktadır. Vahiy değeri içerisinde ortaya konan inanç ve ilkeler kadar amel ve eylemlerde önemlidir. Biri insanın ruhi bakımdan temizlenmesini ön görürken diğeri de insanın beden olarak paklanmasına ve hakikat ehline doğru yönelmesine ve onunla hemhâl olmasına kimi olanaklar sunmaktadır. Yaratılış gayesine uygun olarak yeryüzünde yaratıcının emir ve yasaklarının gölgesinde yaşamak ve

"Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?" dedi. "Allah ve Resulü bilir" dedim. "Gerçekten o, Cebrail'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti" buyurdular. Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, tahkik. Abdullah Et-Turki, Müessesetü'r-risale, 1.bsk., 2007, Cilt:1, s.485 Fuat Karabulut, "Cibril Hadisi ve Eğitsel Değeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, sy.1 (2012):432-33

¹⁰ Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 35-36.

onu bilmek maksadıyla attığı her adım, insanı, varlıklar arasında daha da değerli kılmaktadır. Yaradılış gayesine uygun bir yaşam sahibi olan insan, kendini her daim yaratıcıya yakınlaştıracak adımlar atmış olarak¹¹ kulluğa hazırlanmış olacaktır.

Meseleye kural koymak ya da konulan kurala uymak çerçevesinde baktığımızda, İslam dini, Allah tarafından konulan kurallara uymak yani Allah'a bağlanmayı karşılayacak şekilde kullanılmaktadır.¹² Bir silsilenin son hâli ve tamamlayıcı unsuru olarak Hz. Peygamber'e gönderilen vahiy, Allah'tan gönderilen son dinin de adıdır.¹³ İslam dini, adına tevhit denen, Allah'ın varlık ve birlik değerini ifade eden kavram üzerinden temellendirilmiştir.¹⁴ İslâm dininin temel bakımından şüphesiz en belirleyici özelliği olan tevhit, Allah'tan gayrı yaratıcı ve kulluk edileni kabul etmemek;¹⁵ inanç sistemini belirleyen, hüküm koyan olarak sadece Allah'ı tanımaktır. Bu inanç sistemi, varlığın değerli olma hâlinin bütünlüğü çerçevesinde tek bir yere bağlı olmayı ifade eder.¹⁶ Allah, İslam ile insanı hem bu dünyada hem de öbür dünyada kurtuluşa davet ederken ilahi olana bağlılık şartı üzerinde meseleyi temellendirmektedir.¹⁷ Bu sebepten İslam Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar gelen, oradan günümüze değin varlığını sürdüren etkin bir sistemin adıdır.¹⁸

¹¹Zâriyât 51/56; buna "fitratullah" denilmektedir. Rûm 30/30.

¹²Hilmi Karaağaç, "İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ 2, (2012):105.

¹³Mâide 5/3; el-Bakara 2/132.

¹⁴Bekir Topaloğlu - Yusuf Şevki Yavuz - İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013)73-83.

¹⁵"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Umulur ki, korunmuş olursunuz." (Bakara,2/21).

¹⁶Bakara 2/41,97; Âl-i İmrân 3/3, 39, 50, 81; el-Mâide 5/46; el-Ahkâf 46/30; es-Saf 61/6.

¹⁷Meryem 19/30-36.

¹⁸Mâide 5/3.

Dolayısıyla Hz. Peygamber, kendine gelen vahyin ışığında tarihe örneklik teşkil eden bir toplum oluşturma eğiliminde olmuştur. Kurduğu toplumun esas ve usullerini belirleyen vahyi ilkin kendi hayatında örnek hâle getirerek tebliğ etme yöntemini benimsemiştir. Bu durum bize Hz. Peygamberin, teori ve pratikten oluşmuş bir yaşam inşasını önemseydiğinin ipuçlarını vermektedir.¹⁹

Allah'ın var olduğu ve bir olduğu gerçeği, teslimiyet esaslarıyla örtüşür bir hâlde İslam'ın temel esasları çerçevesinde şehâdet, namaz, zekât, hac ve oruç değerleriyle bireyin ve toplumun zihninde Hz. Peygamber örneğinde somutlaşmıştır. Bu değerlerin her biri ibadet kavramı ekseninde eserlerde ele alınıp işlenmiştir. İslam dininin temel değerini inşa eden ibadet, genel anlamıyla kulun Allah'a duymuş olduğu saygı ve korkunun neticesi olarak onun emir ve yasaklarına uygun bir yaşam sürdürmesidir.²⁰ Burada temel esas Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaktır. Spesifik kullanımıyla ibadet, Allah'ın resulüne yapmasını bildirdiği davranışlardır.²¹ Bu sebepten Kur'ân-ı Kerîm kişinin sorumluluk bilincinin gelişmesi ve olgunlaşması hususunda namaz, zekât ve oruç gibi vakitleri ve şartları muayyen olan ibadetleri, Allah'a kul olmanın nişanesi olarak ele almaktadır.²²

¹⁹Murat Sülün, *İman Amel İlişkisi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2105),252

²⁰Tahirü'l-Mevlevî Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1963),9.

²¹Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIX. 249. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012),247.

²²“(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne

Zihniyetin değişimi, manevi hâlin ikamesi, bilinç, değer ve esaslarının benimsetilmesi gibi farklı nedenlerden dolayı önemsenen bu ibadetler, İslam medeniyeti sahasında yazılan edebî eserlerin birçoğunda farklı veçheleriyle ele alınmıştır. Hatta kimi zaman bazı eserler tamamıyla bu konuların şiiresel olarak anlatımına hasredilmiştir.²³ İnsandan başlayan değişimin aile üzerinden topluma aksettiriliyor olması önemsenmektedir. Bireyde meydana gelmesi beklenen bu değişimlerin esaslarını teşkil eden ibadetlerin icrası ya da adap ve erkânı Hz. Peygamber'in sünneti ile belirlenmiştir.²⁴

İslam'ın şartları olarak da kabul edilen şehâdet, namaz, oruç, zekât ve hac İslam dininin önemli şiarlarındanadır. Ritüel çerçevesinde ele alınan bu ibadetler, nefsin kötülüklerden arınması hususunda önemli fırsatlar sunmaktadır. Soyut halde olan inancın somut hale taşınması hususunda da önemli bir değere sahiptir. Bu sebepten ilk dönemden günümüze bu konuların farklı eserlerde farklı veçheleriyle ele alındığı başta, ilmihâller olmak üzere, mukaddimetü's-salatlar, şurutu's-selatlar ve feraiz konulu eserlerin yanı sıra kimi eserlerde de farklı başlıklar hâlinde ele alınıp işlenmiştir. Bu konuyu ele alıp işleyen Osmanlı sahası âlim ve şairlerinden biri de Nâbî'dir.

iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir". (Müzzemmil, 73/20)

²³Ayrıntılı bilgi için bakınız. Harun Kırkıl, "Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal: Manastırlı Mehmed Rıfat Bey ve Manzum İlmihali", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1/7, (2006):433-475.

²⁴Muhammed İdris eş-Şâfiî, *Er-Risale (İslam Hukukunun Kaynakları)*, çeviren. Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017),176-199.

Nâbî'nin “Hayriyye” si ile alakalı kitap veya makale düzeyinde birçok çalışma yapılmıştır.²⁵ Bu yapılan çalışmalar edebî değerlerin ortaya konduğu çalışmalardır. On yedinci yüzyılın hikemî tarzda öncüsü ve önemli şairi olan Nâbî, telif ettiği eserlerle edebiyatımızın yeni bir değer çerçevesinde şahlanmasına katkıda bulunmuştur. Eserlerinin içeriği ile alakalı olarak ortaya konan kimi çalışmalar, şairin İslam medeniyetine katkılarını ortaya koyduğu gibi, şairin değerini de bir başka açıdan gözler önüne serecektir. Bu çalışmamızda Nâbî'nin oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet için yazdığı “Hayriyye” adlı eserine konu edindiği İslam dininin temel esasları olarak da kabul gören İslam'ın beş şartı (Kelime-i Şehâdet, Namaz, Oruç, Hac, Zekât), başlıklar hâlinde ele alınacaktır. Çalışmamızda örnek verdiğimiz beyitler İskender Pala'nın Yusuf Nâbî'nin “Hayriyye” adlı çalışmasından alınmıştır.²⁶

1. Kelime-i Şehâdet

İslam'ın beş temel esasından olan kelime-i şehâdet kulun, hakikatin yegâne sahibi olarak Allah'ı tanıması, bilmesi ya da bu duruma “tanıklık etmesi” anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise Allah'tan başka ilâhın bulunmadığını ve Hz. Muhammed'in O'nun

²⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin bakınız. Vesile Albayrak Sak, “Nâbî'nin Hayriyye'sinde Hz. Peygamber”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 4/2 (2015):584-598; Erdoğan Uludağ, “Çocuk Edebiyatı Ve Klâsik Dönem Örneğinde Nâbî'nin Hayriyye'si”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* 4/7, (2009):776-795, Murat Aslan, “Nâbî'nin Hayriyye'sinde Aile”, *Türk Dünyası, Dil Ve Edebiyat Dergisi/Turkish World, Journal Of Language And Literature* 44 (Güz-Autumn 2017):582; Mahmut Kaplan, “Hayriyye-İ Nâbî'de Tipler”, *Millî Folklor*, 24/95 (2012):31-44; Mahmut, Kaplan, *Hayriyye-İ Nâbî (2.B)*, (Ankara: Akm Yayınları, 2008); Abdullah Aydın, “Nâbî ve Vehbî'nin Nasihat Ederken Çocuklara Yaklaşım Tarzları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi(OMAD)*, 3/5 (Mart,2016):1-11.

²⁶Nâbî, *Hayriyye*, yayına hazırlayan. İskender Pala, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2009),32-68.

kulu ve elçisi olduğunu kabul etmektir. Kelimenin tam söylenişi şu şekildedir: “*Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh.*” Burada var olan temel durum iki parçalıdır. Birinci parça, Allah’ın tek bir ilah olduğu meselesini ele almaktadır. Vahyin ilk hâline muhatap olan toplumlar Allah’ın kâinattaki yegâne güç olma hâlini kabul ederek İslam dairesinin içine dâhil olmuşlardır. Kabul etmeyenler nazarında birinci bölümde var olan temel problem, Allah’ın yegâne ilah olma meselesidir.²⁷ Zira onlar Allah’ın yeryüzünde birtakım ortaklarının olduğunu düşünmekteydiler. Yani Allah’a ortak ihdas ederek şirk koşmaktaydılar. Kelimenin ikinci kısmı ise, Hz. Peygamberin resullüğü ve örnekliği meselesini ele almaktadır. Burada yer alan ifadeye göre Allah’tan gelen vahyi inananlara ulaştıracak ve onlar için bir örneklik teşkil edecek olan Hz. Peygamber ve onun peygamberliği, Müslümanlar açısından önemli bir durumdur. Allah’ın gönderdiği vahye muhatap olan birey, bunu söylediği andan itibaren kimi kıstaslarla beraber sorumlulukları da kabul etmiş olmaktadır. Bu yönüyle de kelime, kabul eden açısından bağılıklar ihtiva etmektedir. “Allah’ın varlığına ve birliğine iman” anlamına gelen tevhid, İslam ve iman meselesinin ana mihengini teşkil eder. İslam dininin temelini teşkil eden kelime-i şehâdet, İslam dinine dâhil olmak isteyen kişi tarafından samimiyetle söylenmesi bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. İnsanoğlunun doğumundan ölümüne değin duyduğu bu temel esas,²⁸ kalp ile kabul edilen hâlin dil ile ikrarını ifade eder. Bir başka deyimle kabul edilen esasların

²⁷Âl-i İmrân Sûresi, 3/18.

²⁸Topaloğlu- Yavuz - Çelebi, *İslam’da İnanç Esasları*, 73.

aşikâr edilmesi ya da haykırılarak ifade edilmesidir.²⁹ Tevhidin esası, kulun yegâne otorite olarak Allah'ı tanınması ve hayatını bu değer çerçevesinde ikame ve idame etmesi anlamına gelmektedir.³⁰ Bu durumda kulun hayatında belirleyici olan Allah'tır. İslam dininin temel ögesini oluşturan tevhit inancı³¹ İslam medeniyeti geleneği çerçevesinde yazılan edebi eserlerin (divân, mesnevî); hemen başında yer alan tevhitlerin içerisinde ele alınmıştır. İnanmak, iman etmek yani kalp ile tasdik etmenin zahire yansıması olan bu kavram, dünya ve ahiret mutluluğunun anahtarı olarak kabul edilmiştir. Eylemin ana merkezini Allah sevgisi veya Allah korkusu esası üzerine kuran Hz. Peygamber, bu anlamda ideal insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun hayatında önemli bir değişiklik yaratan bu kelime, onun hayatının maddi ve manevi değişiminin esasını teşkil etmektedir.

Oğlu Ebu'l-Hayr'ın şahsında bütün ümmete, özellikle çocuk ve ergenlik çağında bulunan gençlere seslenen Nâbî, diğer eserlerinde olduğu üzere bu eserinde de tevhid konusunu 11 beyitte ele almaktadır. Her bir Müslüman'da olduğu üzere Nâbî de İslam'ın iman esaslarını önemsemekte ve İslam inancının zahiri koşullarından olan tevhit inancının esası olan şehâdet kelimesini getirmeyi böylece vahdet-i şuhud ilkesini benimsemeyi iki ayrı varlık değerinin esasları çevresinde yaratılıştan yaratana varmayı böylece yaratının yaratılmış üzerindeki etki değerine vasıl olmayı ve buna iman etmeyi şehadet kavramı etrafında ele almaktadır. Yaratılanın Allah ile olan bağlantısından hareketle hayatı yeni bir değer çerçevesinde inşa

²⁹Nureddin es-Sabûnî, *el-Bidâye fi Usuli'd-Din*, çeviren. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995),180.

³⁰Bekir Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 69.

³¹ Topaloğlu - Yavuz - Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*,68-70.

etmeye davet etmek selamet yurduna dâhil olmak yani kurtuluşa ermek olarak ele alır:

İt şehâdet olasin ehl-i şuhûd

Tâ ki meşhûdun ola bûd u ne-bûd (121)

Şair, insanın varlık nedeni olan var olmak ile varlık arasında nedensel bir yakınlık kurar. Ona göre var olma, bedensel varlık ile değil ancak ruhsal varlıkla mümkün olabilir. Böylece insan, benlik hastalığından kurtulmak için kendisini Allah'a ram ederek varlıksal nedenin sırlarına vakıf olabilmek imkânı elde eder. İmanın birinci kısmı bu hâl üzere kalb ile tasdiki ifade eder, ikinci hâl ise beden dış dünyası ile alakalıdır. Zira bu hâl, gönülde kora dönüşen imanın yansımaları, cisme bürünmesi ya da iman ile küfrün, bilmek ile cehlin birbirinde ayrılması ya da Müslüman ile kâfir, mümin ile müşrikin ayırt edilmesinin temel esasları olduğunu ifade eder:

Bu şehâdetle bulur fark u ıyân

Zülmet-i cehl ü şua'-ı îmân (125)

Din, bir tedbirler hâlidir. Müslüman bununla birtakım değerler ortaya koyarak toplumsal bazda tarafgirliğini ilan eder. Bu durum Müslüman'ın Allah nazarında sahip olabileceği makama vasıl olması hususunda ona kimi kolaylıklar sağlamak amaçlıdır. Bütünüyle dinin, yani toplumsal hâlin inşası olan kulluğun belirleyicilerinin temelinde tevhid kelimesi yer almaktadır. Bu durum, Müslümanların hayat koşullarını ve kurallarını bu sorumluluk esasları çerçevesinde ikame etmelerini gereklilik hâline getirmektedir:

Bu şehâdetdür esâs-ı temkîn

Yapulur üstüne maksûra-yı dîn (126)

Müslüman ve kâfir arasında fark şehâdet kelimesinin söylenip söylenmemesi ile belirlenmektedir. İslam inancının esasının Allah'a iman etmek ve onu eylemleriyle göstermek olduğunu ifade eden şair, bu durumun ancak şehâdet kelimesinin getirilmesiyle mümkün olduğunu ortaya koyar bu durumdan hareketle Şair, şehâdet ile anahtar arasında bir paralellik kurar.³² Böylece yukarıda zikredilen “maksûra-yı dîn” meselesindeki değer inşası hususunda tavrını net olarak ortaya koyar:

Bu şehâdetdür o miftâh-ı Hudâ
Ki bununla açılır bâb-ı rızâ (128)

Kalpte itminanın hâsıl olması olarak adlandırabileceğimiz zikir, birtakım kelimelerle yapılır. Söz konusu bu kelimelerden biride şüphesiz “*La ilahe illallah'tır.*”³³ Allah'a ve Hz. Peygamber'e bağlılığı belli bir kompozisyon dâhilinde dile getiren şair klasik edebiyatta sıkça kullanılan öğelerden biri olan cennetin kapısı üzerinde kelime-i şehadetin (tevhidin) bulunması meselesini bu değer çerçevesinde ele alır. Şehadet kelimesinin buradaki varlığını Müslümanlar açısından önemli kurtuluş değerlerinden biri olarak izah eder:

Bu şehâdetdür emân-ı millet
Ziver-i cebhe-i bâb-ı cennet (124)

³²Hız. Peygamber (sav)'a “La ilahe illallah cennetin anahtarı değil mi?” dendi de: “Evet, öyledir ama dişsiz anahtar olur mu? Dişleri olan anahtarın varsa kapın açılır, yoksa kapalı kalır, açılmaz” cevabını verdi. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitabü'l-Cenâiz*, tahkik. Muhammed Zuhayr B. Nasır en-Nasır, (Darü'l- Tavki'n-necât, 1.bsk, 1422), c.2,71.

³³Mehmet Şirin Ayış, “Semennûdi'de Zikir Anlayışı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9, (2016):33.

Hastalığa çare, ilaç ya da deva meselesi, bedenın yaraları ve onu iyileştirme esasları çerçevesinde ele alan Nâbî, esas hastalığın manevi hastalık olduğu gerçeği çerçevesinde ele almaktadır. Dolaysıyla hastalığın tedavisinin de aynı şekilde manevi olması gerekliliği üzerinde durur. Âşığın kalbinde meydana gelen kimi manevi marazlar ve bu marazlar için kılınacak dermanları ele almaktadır. Elbette bu marazlar manevi hâl ile alakalıysa devası da yine manevi hâl ile alakalı olmalıdır. İnsan kalbi, hakikate yönelmek yani Allah'ı bilmek ile mutmain olur. Zira kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.³⁴ Şair, bu hâli maddi hastalıkların madde âleminden elde edilen ilaçlarla iyileştirilebileceğini, manevi hastalıkların yani kalbî hastalıkların şifasının ise manevi hâlin ikmali ile mümkün olabileceği esasından hareketle ele almaktadır. Kurtuluşun iyileşmenin olabilmesi için kalbi esas sahibine yani Allah'a bırakmak gerekir gerçeğinden bahisle ölüünün dirilmesi gibi Allah'ı anan kalbin de diri olduğu, esasına rücu ettiği anmayan kalbin ise ölü olduğu gerçeğini dile getirmektedir:

Bu şehâdetdür terkîb-i şifâ
Ki ider mürde-i cehli ihyâ (130)

2. Namaz

Türkçede İslam dininin temel esaslarından olan bu ibadeti karşılamak maksadıyla kullanılan namaz kelimesi köken olarak Farsça olup Arapçadaki salat³⁵ kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. “*Dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek,*

³⁴Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur. (Ra'd, 13/28)

³⁵Ferdi Sönmez, “Namaz İbadetinin İcrasında Sünnetin Yeri”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3/6, (2016):89.

yalvarmak” anlamlarına gelen salat³⁶ kelimesinin çoğulu salavattır. “*Tazim için eğilmek, kulluk, ibadet*” anlamına gelen namazın terim anlamı ise tekbirle başlayan, selam ile son bulan belli ritüeller üzerine kurulu ve günün beş vaktinde yapılması farz olan ibadettir.³⁷ Bu yönüyle de namaz, aslında fiilî dua anlamına gelmektedir. Kuran-ı Kerim’de sözlük³⁸ ve terim³⁹ anlamlarıyla 99 yerde geçen namaz kelimesi, kulun kendini yaratıp yeryüzüne halife olarak gönderen Allah’a bağlılığını yani kulluğunu göstermek maksadıyla yerine getirdiği ve aynı zamanda İslam’ın beş rüknünden biri olan ibadetin adıdır. Yerine getirilme emri Allah’a ait olan bu ibadetin nasıl yapıldığı ise Hz. Peygamber’in pratiği ile bize öğretilmiştir.⁴⁰ İslam dininin tebliğcisi olan Hz. Peygamber, eylem ve davranışlarıyla ümmetin rehberi konumunda bulunmaktadır. Yapmış olduğu eylemler, tarihin bütün dönemlerinde yakından takip edilmiş ve aynıları yapılmaya çalışılmıştır. İslam’ın kural ve kaidelerinin tamamı direkt Kur’an’da zikredilmekle beraber bunların nasıl

³⁶Lütfi Şentürk, “İslam’da İbadet Kavramı Ve Namaz”, *Diyanet İlmî Dergi*, 33/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül) (1997):20.

³⁷“Beş vakit namazı Allah Te’âla (kullarına) farz kılmıştır. Her kim bu beş vakit namazın abdestini güzel alır ve belirlenmiş vakitlerinde onları kılar, rükûlarını, secdelerini ve her birini tam olarak yaparsa, Allah Te’âla’nın o kimseyi affedeceğine dair sözü vardır. Kim böyle yapmazsa Allah Teâlâ’nın o kimse hakkında verilmiş bir sözü yoktur; dilerse onu bağışlar dilerse ona azap eder.” Ebu Davut, *Sünen-i Ebu Davud*, babu’s-salat-ı vitr”, tahkik. Şuayb el-Arnâvudî, (Er-risaletü’l-Alemiye, 1.bsk. 2009)c. 7,581.

³⁸“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”.(Tevbe,9/103)

³⁹Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak ona kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir. (Beyyine,98/5)

⁴⁰Kur’ân-ı Kerim’de namazı ifade etmek üzere zikir ve tesbih kelimelerinin türevleri de kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Meryem, 19.55.59), (Âi-i İmrân, 3/39), (Lokmân, 31/17), (el-En’âm, 6/162), (İbrâhîm, 14/40), (Tâhâ, 20/14).

uygulanacaklarıyla alakalı olarak Hz. Peygamber'in sünnetine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebepten Kur'an'da isim olarak zikredilen namaz meselesi diğer ritüellerde olduğu üzere hadislerde fazlasıyla ele alınmış ve anlatılmıştır. Zira namazın nasıl ikame edildiği sünnetle sabit olduğundan sünnete veya hadise bakmadan meselenin anlaşılması mümkün değildir. Kaynaklarda zikredildiği üzere Müddessir suresi nazil olunca Cebrail'in Hz. Peygamber'e namazın ve abdestin nasıl olması hususunda rehberlik ettiği bilgileri yer almaktadır.⁴¹

İlk dönemlerden itibaren namaz kılan Hz. Peygamber, toplumsal baskıdan uzak kalmak gayesiyle gizli ve kuytu yerlerde namazı eda etmiştir. Beş vakit namazın miraç gecesinde farz kılınmasıyla⁴² beraber, aşikâr bir hâlde Kur'an'ın emrinin gereğini yerine getiren Hz. Peygamber, namazı İslam dininin ibadet değeri içerisinde önemli bir değer olarak kabul etmiş bu sebepten namaz kılmayanları yermiş ve onları namaz kılmaya davet etmiştir. Farzıyeti Kur'an ve sünnete dayandırılan namaz, dinin direği ve kâfir ile Müslüman arasındaki temel fark olarak kabul edilmiştir. Günün meşgaleleri arasında kulun Allah'a yakın olması ve günün muhasebesini yapması olarak düşünülen namaz, İslam'ın en önemli değeri olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı namazı, Allah tarafından kendisine verilen nimetlere kulun şükrü olarak değerlendirmek de mümkündür. Bu sebepten Nâbî konuya bir bütün olarak ele alma yoluna gitmiştir. Şair ilgili konuyu 24 beyitte ele almaktadır.

⁴¹Şinasi Gündüz, "Namaz ve Yahudilikte Günlük İbadet", *İslâmi İlimler Dergisi*, 13/2, (Güz 2018):217.

⁴²Şentürk, *İslam'da İbadet Kavramı ve Namaz*, 21.

Nâbî için önemli ibadetlerden biri olan namaz, kulun kendisini yaratan Allah'a yakın olması ve ona aşk ile bağlanıyor olmasını ifade etmektedir. Namaz ile gönlünü ve yüzünü Allah'a dönen kulun, yanlış yapma ihtimalinin ortadan kalkacağı esastan hareketle evladına namaz kılmanın önemli bir değer olduğunu hatırlatarak hayata abdest ve namaz ile başlamanın insan açısından kötülükten arınmak ve temizlenmek anlamına geldiğini bu vesile ile insanın dünya ve içinde bulunan kirlerden arınabilir olmayı ifade eder. Bu ibadetin belli bir vakit ve şekilde eda edilmesi gerektiği üzerinde durur. Böylece insan Allah'ın halifesi payesini deruhte ederek yüce divana layık olabilir:

Vakti geldikte hemen eyle vuzû'

Mâsivâdan dehen ü destüni yu(132)

Giydür endâmuna pirâhen-i nûr

Olasın lâyıık-ı divân-ı huzûr (133)

Namaz, kulun nazarında günün muayyen zamanlarında Allah'ın huzurunda önemli bir yere yükselme eylemidir. Bu durum Hz. Peygamber'in hadisinde namaz dinin direği⁴³ müminin miracı⁴⁴ olarak ele alınmaktadır. Hz. Peygamber'in miraca çıkma meselesine telmihte bulunan şair; "*Namaz, müminin miracıdır.*" hadisini de göz önünde bulundurarak mümin kişinin günün beş vaktinde Allah ile aracısız bir şekilde yakınlaştığını, bu hâlin kendisine katacağı kıymeti açık bir şekilde dile getirmektedir:

⁴³Beyhakî, *Şuabü'l-İmân, Babu'z-Zekât*, tahkik. Abdulalî Hâmid, (Darü'l-Selefiye el Hind, 1. baskı, 2003), cilt: 5, 50.

⁴⁴Fahreddin Râzî, *et-Tefsirül Kebîr*, çeviren. S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, S. Doğru (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), cilt: 1,226.

Mü'minün oldu çün mi'râcı nemâz

Dîdeni eyle bu mi'râc ile bâz (134)

Namaz ibadetinin içerisinde yer alan figürlerin her birini belli bir değerle alan Nâbî, böylece insan için kulluk nişanesinin en üst ögesi olan ve günlük yaşantı esaslarının kural ve kaidelerinin bireyin kalbine ve yaşamına aksetmesine olanaklar sağlaması yönüyle İslam dininin en önemli ritüellerinden olan namazın, ibadet dışındaki etki sahasının genişliği üzerinde durmaktadır. Zira namaz insanı ben hâlimden biz hâline yücelten onu benliğin yokluğundan kurtaran en önemli ibadetlerdendir. Bu boyutuyla bir yanı bireysel diğer bir yanı ise toplumsaldır. Namazda el bağlamak önemli bir değerdir. Şair el bağlamayı insanın günahattan uzaklaşması ve kendini bir yere yani en layık olana Allah'a bağlanıyor olması yani kulluk bilinci olarak ifade etmektedir:

Destün it şahmet-i izne revân

Halka- der-gûş idüğün eyle ıyân (137)

Allah'ın önünde eğilmenin ve yere kapanmanın esasının insanın azamet ve kibir düşüncesinden sıyrılmak olduğunu bununla beraber kendi benliğinden ve yapabilirliklerinden sıyrılarak tevazu ve alçakgönüllülük değeri içerisinde hayata bakmanın gerekliliğine inanan şair, insanın bu hâl ile kendisine biçilmiş olan göreve yani halifelik ve kulluk görevine layık olmayı arzulamasının gerekliliğini secde da yaşaması gereken her halin Allah ile yakınlıktan dolayı değere çevrileceği hatta duaların kabule karın olacağı dile getirerek bu düşünceyle insanın mükemmel olana yakın olabileceğini dile getirir:

Secdede hamzede-i âbâd ol

Nokta-i dâire-i mihrâb ol

Pîş-i Hak'dan yüzünü yirlere sür

Bende-i dergeh olup devleti gör

Bî-teveccüh yaramaz kâra nemâz

Eyle her secdede bin sûz ü güdâz (138-140)

Namaz ile Allah'a ulaşmayı dileyen kişinin elde edeceği hasılayı yani cehennemden kurtuluş ve cennete vasıl olma hâlinden daha farklı bir ruh hâli ile Allah huzurunda aşk ile durmanın gerekli olduğu gerçeğini Anadolu sahasında yazılan ilk eserlerden itibaren görmekteyiz. Özellikle Yunus Emre gibi Türk edebiyatında çığır açan bir şairde var olan aşk⁴⁵ esasından hareketle şair, ibadet etme meselesini, yapılan işin sonuçları itibariyle değil sebepleri itibariyle hayatına yön vermesi boyutuyla ele alarak Allah huzurunda kendinden vaz geçip kendini yok edip sadece Allah'ın kaim olma halini gözeterek ibadeti aşk ile yapmanın gerekliliği ve namazın Allah ile divana durmak hususunda evladına öğütler vermektedir:

Mahv ü müstağrak-ı divân-ı Hak ol

Mest-i lâ-ya'kıl ü hayrân-ı Hak ol

Olma hayret-zede-i cennet ü nâr

Ola gör sâhibine âşık-ı zâr (141-142)

⁴⁵ “Cennet cennet didükleri/ bir ev ile bir kaç hürî / İsteyene vir sen anı/ bana seni gerek seni” Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Külliyyâtı Yunus Emre Dîvânı II -Tenkitli Metin-*, (İstanbul: MEB Yayınları, 2005),368.

İnsanın Allah'a en yakın olduğu an olarak ifade edilen namaz ve özellikle sabah namazı insanı dünya sevgisine ram eden anlardan sıyrıp onun bütün dert ve kedere rağmen Allah'ın huzurunda bulunması gerektiğini yavrusuna öğütleyen şair, insanın bu güzel vakte binaen Allah'a yakınlığının mükâfatının lezzet ve hazzının başka hiçbir hâlde mümkün olmayacağı esasını dile getirir:

Yatma hengâm-ı seher bîdâr ol

Vakf-ı seccâde-i istiğfâr ol (143)

Zira o saatte Allah'ın huzurunda bulunmak ve günahlarına, nedametlerine ağlamak ile elde edilecek olan huzurun hiçbir şey tarafından sağlanamayacağı gerçeği insana kendini yeniden kurma fırsatı vermektedir:

Ne seâdet varup el bağlayasın

Hak huzûrunda turup ağlayasın (144)

İnsan hayatının yeniden inşası Allah'a kul olmak ile mümkündür. İslam geleneğinin önemli mekteplerinde olan tasavvufa göre insan hayatının bütün dönemlerinde farklı hâllerin varlığı temel bir gerçektir. Bu hâllerin her birinin gün içerisinde beş vakit namazla yani vahdet dâhilinde ifade ediliyor olması esasında tesadüf değildir. Zira İslam inancına göre namaz, Allah'ın insan için sağladığı önemli bir kurtuluş imkânıdır. İnsanın beden hareketlerinden mütevellit ortaya çıkan bu kulluk hâli, kıyamda iken “elif” ile rükûda iken “dal” ile ve secdede iken “mim” ile karşılanır. Bu durum islam geleneği içerisinde âdem olmak adam olmak ile kıyaslanmış ve nazmanın içerisinde yer alan bu hallerin Âdemin olgunlaşmış yani Allah önünde eğilerek adam olma sürecine girdiğinden hareketle ele alınmaktadır.

Aslında her üç hâlde insanın mutlak olanın huzurunda bağıllığının birer nişanesi hüviyetinde ele alınmaktadır:

Sen nemâza idesin çünkü kıyâm

Elf olursun eyâ mâh-ı temâm

Râki' olsan görünür sûret-i dâl

Enbiyâ sırrıdır anla bu makâl

Sâcid olsan görünür halka-i mîm

Âdem olursun eyâ rûh-ı cesîm (151-153)

3. Oruç

“Bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak” anlamıyla sözlükte karşılık bulan oruç, Arapçada savm (sıyâm) Farsçada ise rûze⁴⁶ ile karşılanarak kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de on bir yerde geçen savm kelimesi “s, v, m” kökünden mastardır.⁴⁷ Oruç ve türevlerinin hadiste çok fazlaca geçtiği görülmektedir. İslam dininin başlangıç anından son vahyin inmiş olduğu döneme kadar bütün ilahi dinlerin ortak paydası olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸ Belli bir başlama saati yani sahur ve belli bir bitiş saati yani iftar vakti olan bu ibadet; gün içerisinde yemek, içmek ve cinsellik gibi güç ve

⁴⁶C. C. Berg, “Oruç”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Yayınları, Cilt: IX, 1997, 408.

⁴⁷M. Fuad Abdulkaki, “savm”, *el-Mu’cemu’l Mu’fahresli el-Fazl’l-Kur’ani’l Kerim*, (Kahire: Daru’l Hadis Yayinevi, 2007), 417.

⁴⁸Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. (Bakara, 2/183-184)

haz veren kimi hâl ve durumlardan uzak olmak manasıyla kullanılmaktadır.⁴⁹

Oruç, her toplumda farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰ İnsanın belli bir zaman diliminde yeme içme, cinsel ilişkiden uzak durma, çeşitli şeylerden perhizde olma, yalan ve kandırmaktan uzuvlarını uzak tutma olarak kabul edilmektedir. Oruç, İslam'ın Medine döneminde hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır. Kitap ve sünnetle farz olduğu sabit olan bu ibadet, yılın muayyen zamanlarında yerine getirilen bedeni bir ibadettir. İbadetin bütün bölümlerinde olduğu üzere Allah'ın emri gereğince yapma durumu söz konusu olmakla beraber insanın ahlak ve beden sağlığına sunmuş olduğu yararları da önemsenmektedir. Bu sebeptendir ki Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin kiminde oruç mükâfatı bizatihi Allah'a ait olan ibadet olarak zikredilmektedir.⁵¹ Ruh ve beden sağlığı açısından oldukça faydalı olan bu ibadeti Nâbî, eserinde 15 beyitte ele almaktadır.

Nâbî, İslam'ın beş temel şartından olan orucu oğlu için dizelerine taşır. Şair, oruç ibadetinin Müslümanlar için önemli

⁴⁹İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem, "Savm Maddesi", *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), cilt: 4,2529.

⁵⁰Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç*, (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2018),27-95.

⁵¹Ebû Hureyre (r.a.)'ın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlunun her ameli, iyiliğin on mislinden yedi yüz misline kadar katlanması şekliyle yazılır. Zira Allah Teâlâ öyle buyurmuştur: Oruç müstesna, çünkü o bana aittir ve onun mükâfatını da ben veririm. Kulum şehvî isteklerini ve yemeyi benim için bırakır. Oruçlunun iki sevînci anı vardır. Biri iftar ettiği andaki sevinci, diğeri de Rabbine kavuştuğu zamandaki sevincidir. Emin olunuz ki oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir. (Oruç kalkandır). El-Buhârî, *Kitabü'l-Cenâiz*, tahkik. Muhammed Zuhayr B. Nasır en-Nasır, (Darü'l- Tavki'n-necât, 1.bsk, 1422), cilt:3,26. Fikret Karapınar, "Hadis Şerhlerinde Kullanılan Yorumlama Biçimleri, Oruç bana aittir..." Hadisi Örneği", *Marife Dergisi*, 9/1, (Bahar 2009), s. 69.

ibadetlerden biri olduğu ve bu ibadetin yerine getirilmesinde sağlıklı bir beden gerekliliğini vurgular:

Bî-maraz tâ ola cisminde tüvân

Eyleme fevt-i siyâm-ı ramazânı (156)

İslam dininin değerlerini konu edinen eserlerin tamamında diğer ibadetlerin belli bir karşılığı yani mükâfatı bulunmaktadır. Bununla beraber hem bedenî hem de ruhi tekâmülün zirvesi olarak değerlendirilen orucun karşılığının ise yapılan ibadetten daha fazlaca olduğu ve bu ibadetin mükâfatının ise Allah'a ait olduğu dile getirilmektedir.

Savmdur kullarına lütf-i Hudâ

Savma bi'z-zât ider Allah cezâ (157)

Orucu diğer ibadetlerden farklı kılan ya da daha faziletli kılan hâl onun riyakârlık durumundan ya da insanı münafıklığa duçar kılabilecek hâlden beri olmasıdır. Zira insan isterse gizli bir hâlde karnını doyurup susuzluğunu giderebilme imkânına sahip olmasına rağmen onun sıcak veya soğuk demeden günün belirli vakitlerinde aç ve susuz kalması kişinin kulluk bilincine sahip olması olarak görülmüştür. Bu durum da oruç ibadetini saygın bir konuma ulaştırmıştır:

Savmdur kâbil-i ketm ü ahfâ

Dahle fırsat bulamaz savma riyâ (159)

İnsan hayatının en zor imtihanlarından olan nefis ile mücadelesinin arka planında var olan kompozisyon, insanın hayatının tamamında ona direnmesi ve onunla yaptığı mücadelede hakikate yani hakka vasıl olmasıdır. İşte oruç, bu mücadele içerisinde olan insanın hayata tutunması için günün muayyen zamanlarında kendini yeme içme ve cinsellikten uzak tutarak beden şehrini ya da kalesini

dış baskılardan kurtarması hususunda önemli bir ibadet olarak kabul edilmekle beraber orucun esasında önemli tarafı dili de tutmak yani konuşmayı azaltmak tefekkürü çoğaltmak veya kıymetli ve elzem olanı konuşmak malayani olandan uzak durmak anlamına geldiğini ifade eder. Zira insanı günaha sürükleyen ya da insanı Adem ya da adam olma yolundan ayrı koyan değerlerden birinin de dil olduğu çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir. Şairde insanın oruçta dikkat etmesi gereken en önemli halin dilini tutması olduğunu nasihat olarak dile getirmektedir:

Ne saâdet olasın leb-beste

Olasın dağdağadan vâreste

Bend urup râh-güzâr-ı dehenün

Ola âsûde diyâr-ı bedenün(165-166)

Şair, Hz. Peygamber'in kimi hadisinde karşımıza çıkan oruç ve sağlık ilişkisine bigâne kalmaz. Biricik evladına oruç tutmanın sağlığa ve beden güzelliğine sağlayacağı katkıları anlatma yoluna giderek kimi tavsiyelerde bulunur:

Ola zâtunda kesâfet nâ-yâb

Bula envâr-ı letâfet tef ü tâb

Hâne-i dil ola zulmetden dûr

Mâh-ı rûze-veş olasun meşhur(168-169)

4. Hac

İbranicede hag şeklinde olan bu kelime, “bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak” anlamına gelmektedir.⁵² Arapçada “gitmek,

⁵²Ömer Faruk Harman, “Hac”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIV. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 383.

yönelmek; ziyaret etmek”⁵³ anlamında kullanılan kelime, terim olarak Allah tarafından farz kılınan bir yolculuğu ve bu yolculuk esnasında ihrama girmek, Arafat'ta vakfeye durmak, tavaf ziyareti, Müzdelife'de konaklamak, Mina'da şeytanı taşlamak, saçı tıraş etmek⁵⁴ gibi edimleri uhdesinde barındıran İslam'ın beş temel rüknünden birisi olarak anlamlandırılmıştır.

İslam'ın beş şartından olup Müslümanın yılın muayyen zamanında bulunduğu bölgeden kıblenin bulunduğu Mekke'ye yani Kâbe'ye doğru yola çıkıp Allah'ın evi olarak bin yıllardır bilinen mekânı yani Kâbe'yi ziyaret ederek Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyarette bulunarak yerine getirdiği kulluk vazifesidir. Yapılan işe hac dendiği gibi bu görevi deruhte edene ise hacı denir.⁵⁵ Bireyin İslam'ı kabul ve bu kabule uygun yaşamasının gerekleri çerçevesinde dizayn edilen bu ibadette temel esas, kulun Allah ile kuracağı ilişkinin toplumsal ilişkiler çerçevesinde madden ve manen kuruluyor olmasıdır. Zira İslam, Allah'a teslim olmayı ifade etmektedir. Müslüman birey, bireysel ibadetlerden sorumlu olmakla beraber, hac gibi topluluk hâlinde gerçekleştirmesi gereken ibadetleri yapmakla da yükümlüdür. Bu yönü itibariyle hac, diğer ibadetlerden farklıdır. Hac ibadeti ile Allah, ulûhiyet ve rububiyet tevhidî bakımından yeryüzüne tecelli ediyor olmasıdır.⁵⁶ Zira bu ibadetin uhdesinde mekân, önemli olmamakla beraber cem olmanın, bir olmanın, farklılıkların

⁵³Ömer Faruk Harman, “Hac”, 385.

⁵⁴Bakara, 2/158, 196-203; Âl-i İmrân, 3/96-97; Mâide, 5/1-2, 95; Hac, 22/25-30, 33-37.

⁵⁵Salim Öğüt, “Hac İle İlgili Fıkhî Hükümler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIV. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012),389-91.

⁵⁶Hayrettin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006),17.

aynileşmesi değerinin inşası önemli bir değerdir. Zira kutsal mekân bizatihi mekâna yüklenen anlamla bütünleşik bir hâl arz etmektedir. Bu sebepten Allah kutsal mekânın her seferinde insan eliyle yeniden keşfini ve kuruluşunu sistematize ettirmektedir.⁵⁷

İslami kaynaklara göre hac, Hz. Âdem zamanına dayanan bir ibadettir. Kadim geleneklerden elde edilen kimi bilgilere göre Allah'ın evi olan Kâbe evvela Hz. Âdem tarafından tavaf edilmiştir.⁵⁸ Kur'an'da zikredilen bilgiye göre Allah'ın evi olan bu beyt-i atik daha evvel de vardı ve Hz. İbrahim ve İsmail söz konusu bu var olan yapının temellerini ortaya çıkararak binayı bu temeller üzerinde yükseltmiş ve bunun etrafında yeni bir yaşam alanının sağlıklı ve kalıcı bir hâle gelmesine olanak sağlamışlardır.⁵⁹

Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine göre şehâdet, namaz ve oruç gibi hac da İslam'ın beş temel şiarındandır. Bu sebepten tefsir ve hadis kitaplarında hac ile alakalı çok fazla malumat yer almaktadır. Hz. Peygamber zamanında yapılan ilk hac, Hicret'in 10. (632) yılında yapılan hacdır.⁶⁰ Bu farziyeti ile beraber haccın rükünlerinin ve tadil-i erkânının bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlendiği hacdir. Bu dönemden itibaren çeşitli eserlerin içerisinde hac ile alakalı çok fazla malumata yer verilmiştir. Zaman içerisinde edebiyatımızda hac ibadetini ve kutsal mekânı ve bu mekânda icra edilen ibadetlerin ele alındığı müstakil manzum veya mensur

⁵⁷Mustafa Özel, *Kur'an-ı Kerim'de Hac*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011),6-28.

⁵⁸Ali Bakkal, "Hz. İbrahim", *Birinci Hz. İbrahim Sempozyumu*, (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997) 126.

⁵⁹Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, "İslam'da Hac", çeviren. M Akif Aydın, *İslam Tetkikleri dergisi*, 8/1-4, 1984, s.127-128.

⁶⁰Abdülkerim Özeydin, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIV. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996),399-400.

“menâzil-i hac” ve “menâsik-i hac” tarzında eserler ortaya konmuştur.⁶¹

Nâbî oğlu için kaleme aldığı bu manzum nasihatnamesinde hac ibadetinin erkânını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Zira şair, bireyin kendisi dışında var olan başka dünyalardan haberdar olması maksadıyla⁶² haccı önemsemekte ve insan hayatının bir yolculuk esası üzerine kurulu olduğu gerçeğini yol ve yolculuk metaforu çerçevesinde ele alır. Şair, ilgili konuyu 37 beyitte ele almaktadır.

Ka'beden gayrı yere itme sefer

Sefer-i beyhudedür nâr-ı akar (171)

İslam medeniyeti açısından önemli bir mekân olan ve Allah'ın evi olarak da adlandırılan Kâbe Müslüman dünyasının merkezi konumundadır. Söz konusu mekân hem şeref sahibi hem de buraya ziyarete gelenlere şeref bağışlayan bir mekândır. Bu sebepten Müslüman bir şahsın dünya Müslümanlarının buluşma merkezi konumunda bulunan bu mekâna bigâne kalması söz konusu olamaz:

Ka'be beytü'ş-şeref-i a'zamdur

Nokta-i dâire-i âlemdür(172)

Merkez-i dâire-i âlem-i hâk

Başına devri der anun eflâk (181)

Kâbe, Müslümanların kıblesidir. Kendisine yönelerek namaz kıldıkları yerdir. Bu kutsal mekân, hem insanlar için hem de cümle melekler için kible görevi görmesi sebebiyle tarihin bütün

⁶¹Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Karataş, “Nâlî Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac Manzumeleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42/1, (2012):77-94

⁶² Ahmet Rıfat Geçioğlu, “Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, (2016): 226.

dönemlerinde fazlasıyla değer bulmuştur. Zira bu mekân, öteden bu yana İslam medeniyetinin kurucu mekânlarının başında gelmektedir:

Ka'be'dür kıble-i mülk ü melekût

Pâye-pîrâ-yı serîr-i nâsût (173)

Ka'be'dür secde-geh-i ins ü melek

Ka'be'dür hazmede-i tâk-ı felek (177)

Akabinde şair hac erkânını teşkil eden özellikleri ele alır. Ele aldığı mesellerin başında Hz. Hacer'in susuzluktan kavrulan İsmail'in susuzluğunu gidermek maksadıyla çıkmış olduğu ve gelgitlerden oluşan kısa aralıklı yolculuğunu ifade eder. Sa'y yedi sefer gidip gelmenin genel adıdır. Bu yapılan eylemin kıymetini ortaya koyan şair, meseleyi sıcağın ve ışıktan kavrulan bireyin gözlerinin dermanı olarak bu yolculuk esnasında gelinip gidilen ya da kutsal bir dava uğruna çiğnenen toprakla yapılan eylem arasında bir bağ kurmaktadır:

Sürmedür dîdeye hâk-i mes'â

Sâha-i Merve tarab-gâh-ı Safâ (187)

Hac ve zezem arasında var olan bağlantı hac ibadeti ve hacı açısından fazlasıyla önemlidir. Zira sa'y esnasında Hz. Hacer'in İsmail'in susuzluğunu gidermek maksadıyla attığı her bir adım karşılığında Allah'ın İsmail'e ve dolayısıyla Hacer'e verdiği ödülü ifade etmektedir. Müslümanlar bu görevi ifa ederek bu kazanımdan hâsıl olanı elde etmek istemektedirler.

Olmış âmade-i tathîr-i usât

Çâh-ı Zemzem'den akan âb-ı hayât(188)

Hac, bireyin temizlenmesi ve yeniden var olması çerçevesinde iman edenler tarafından önemsenmiştir. Arafat'ta tövbeyi etmeyi ve

günahlarından arınmayı mutluluğa kavuşarak huzur ve saadet bulmak olarak ifade etmektedir.

Yazmada afv-ı me'âsiye berât

Satr-ber-satr-ı sufûf-ı Arafât

Şüstedür anda olan nâme-siyâh

Olur âzâde esirân-ı günâh

Hep beyaza çıkar erkâm-ı siyâh

Yıkanur nâme-i a'mâl-i günâh (199-201)

Şair, şiirinin kimi beyitlerinde hac ile gönül arasında bir yakınlık ortaya koyarak haccın önemini belirtir. Zira insan bedeninin en kıymetli organı kalptir. Bu sebepten mutasavvıflar açısından hac ile seyr ü sülûk arasında bir yakınlık hâli söz konusudur.⁶³ İslami esaslara göre kalp aynı zamanda düşünmenin ya da akıl etmenin merkezidir.⁶⁴ İnsanın duyular aracılığı ile dizayn ettiği bilgi burada bir araya gelir ve anlam kazanır. Kalp ile kurulan ilişkinin bir diğer kaynağı da buranın Allah'ın bulunduğu mekân⁶⁵ olmasıdır.

⁶³Mehmet Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü-Makaleler*, (İstanbul: Vefa Yayınları, 2009),129-156.

⁶⁴Elmalı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Azim Dağıtım Yayınları),2000. cilt: 1,506.

⁶⁵“Ben yere göğe sığmam, ancak mümin olan kulumun kalbine sığarım” el-Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, (Halep: Mektebetü't-Türâsu'l-İslamî. Tarihsiz), cilt 2, 195,hadis no: 225; Osman Nuri Küçük, *Fususü'l-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 298. Burada ifade edilen durum tasavvufta fazlaca kullanılan afaki ve enfûsi ayetlerle alakalı durumdur. Bu sebepten tasavvuf meşrepleri buradaki ifadeden hareketle hakikati dışarıda ve içeride arayanlar olarak sınıflandırılmışlardır. Allah insanın içindedir ve yarattığı hakikatlerin yansımaları insanda onun mekânı olarak kabul edilen kalptedir. Dolayısıyla hakikati bu gerçeğin içerisinde aramak gerekmektedir. İfadesi bu anlayışı savunan Mevlana'nın şiirine şu şekilde yansımıştır. “Canının içinde bir can var, o canı ara dağının içinde bir hazine var, o hazineyi ara! Ara yürüyüp giden sufi gücün yeterse ara; Ama dışarıda

Ka'betullâh dil-i insân-ı kebîr

Hacer ol kalbe süveydâ-yı zamir(204)

5. Zekât

Artma, arıtma; övgü ve bereket” anlamalarıyla sözlüklerde karşılanan zekât, terim olarak Kur’an tarafından belirtilen⁶⁶ kişi veya sınıflara harcanmak maksadıyla zenginlerin malından alınan belli bir miktarı ifade eder. Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde namazla beraber anılan zekât, Müslüman olan kişinin malını arındırması maksadıyla önemsenen bir ibadettir. Bu durum Kur’an-ı Kerim’de çeşitli yerlerde açıkça dile getirilmiştir.⁶⁷

Kâinatın kuruluşundan itibaren zengin veya variyet sahibi insanlar, fakir veya muhtaç durumda bulunan insanlara yardım etmesi hep teşvik edilegelmiştir. Kâinatın belli bir düzen içerisinde devamını sağlamak gayesi ile toplum içinde bir denge esasının böylece tesisi hedeflenmiştir. Zira tarihin bütün dönemlerinde devletler halkalarının mutluluğu için zengin ile fakir arasında var olabilecek uçurumu kapatmak ve tehlikeyi engellemek maksadıyla adımlar atmışlardır. Zekâtın farziyeti hususunda Hz. Muhammed’in peygamberliğinin ilk döneminde inen ayetlerle bu durumun önemsendiği görülmektedir. Zira insan hayatın her alanında Allah’a

değil, aradığını kendinde ara!” Mevlana Celaleddin-i Rumî, *Rubaiyyatlar*, çeviren M. Nuri Gençosman, (Ankara: MEB Yayınları,1974), 11.

⁶⁶Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Tevbe, 9/60)

⁶⁷Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin. (Bakara, 1/43), Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabbinin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı. (Meryem, 19/55). Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Resule itaat edin ki size merhamet edilsin. (Nur, 24/56).

kul olduğunu asla unutmayacaktır. Varlık ile şımarmayacak, yokluktan dolayı da isyanda bulunmayacaktır. Varlık ile yokluğun arasında var olan değer farkının varlık üzerinde kurgulandığı bu durumda bir imtihan nedeni olduğunun farkına varmayan insanların mal ile olan imtihanlarına sadaka ve zekât ile her dinde davet edildikleri bir vakadır. Malın temizlenmesi, ruhun temizlenmesi anlamında ele alınmaktadır. Bu durumda insan, maddi olanı yeni bir zeminde kurmayı ve bu sebeple toplumsal olanı inşa etme derdine düşmeyi görev bilmektedir. Paranın tedavüle girmesi anlamına gelen zekât, metanın dolaşımını sağladığı gibi onu ulaştırılır kılarak manevi değer merkezinin oluşumuna imkânlar sunmaktadır.

Nâbî, Hayriye'nin hemen baş kısmında İslam'ın şartlarını anlatmış olduğu şiirinde zekâttan 61 beyitte bahseder. Şair, bu bölümde zekât ve sadakayı bir arada ele almaktadır. Zira İslam dininin temel şartlarından olan zekât farz bir ibadet iken sadaka sünnet olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte her iki eylem, şair tarafından birbirini tamamlayan temel öğeler olarak kabul gördüğünden bir başlık altında ele alınmaktadır.

Bu beyitlerin tamamında zekâtın verilmesinin gereklilikleri ve sebepleri üzerinde duran şair, zekâtın insanı manen ve madden temizlediğini, insanın malında var olan Allah'a ait hakkın sahibine ödenmesi neticesinde elde edilecek olan huzurun insanın ruh dünyasında meydana getirdiği zenginlikten bahsetmektedir:

Zimmetinde koma bir habbe zekât

Vir k'ola mâye-i hayr ü bereket

Hakkıdır hazret-i Hak'un ol mal

Sen dahı itme edâda ihmal

Çünkü itmiş seni Hak ehl-i nisâb
Sen de it tezkiye-i mâla şitâb

Fukarâ hakkıdur imsâk itme
Pâk iken mâlunı nâ-pâk itme

Emr-i Hâk üzeresin itdükçe edâ
Birine on virür anun Mevlâ (208-212)

İnsanları zengin ve fakir olarak sınıflandırmak mümkündür. Her iki grubunda içinde bulunduğu hâl geçicidir. Zira ne malın sahibi olduğunu düşünen zengin mutlak sahiptir ne de fakir olan her daim ve durumda bu hâl üzerine kalacaktır. Bu değişkenlik hâlinin insanın eliyle olması kulluk yani kendisine emanet olarak verilen değerler gerekli yere ulaştırılması veya harcanması hususunda memur edildiğinin farkında olarak adımlar atması gerekir. Zaman zaman da Allah tarafından çeşitli vesilelerle de sınanmaktadır. İnsan yeryüzünde kendi beden zenginliği dâhil sahip olmuş olduğu bütün şeyler onda emanettir. Ve elbette bu zenginliğin kaynağı Allah'tır. Bu sebepten çeşitli nedenlerle senin uhdene verilen malın Allaha ait olduğunu düşünerek kulluk bilinci içerisinde onu başkasıyla paylaşma yoluna gitmelisin. Vakti geldiğinde belirlenen miktarı yani mallında bulunan fakirin hakkını bi hakkın teslim ederek sosyal düzeni korumalısın. Aksi takdirde kulluk görevini yerine getirmediğin gibi, Allaha isyan etmeye de kapı araladığın anlamına gelen kimi adımlar atmış olursun ki bunun akabinde musibetler birer uyarıcı olarak seni bulur:

Seni ignâ iden Allah-ı Kadîr
Eylemiş anı hikmetle fakîr

Eyleme ketm-i hukûk-ı fukarâ

Senesi geldiği dem eyle edâ (218-219)

İslam'ın beş temel şartından olan zekât, zengin Müslümanın Kur'an'da zikredilmiş sınıflardan birine karşı malından vererek yerine getirdiği bir ödevdir. Zira zekât bu anlamıyla farzdır. Oysaki sadaka zenginin verebildiği bir mal olabildiği gibi çeşitli kazanımlardan sunabileceği kimi değerleri de ihtiva etmekte olup fakir tarafından da verilebilmektedir. Bu durumda şair bu her iki hâl yani zekât ile sadakanın birbirini tamamladığını ifade etmektedir.

Sadakât ile kıl itmâm-ı zekât

Fer'idür asl-ı zekâtün sadakât

Fazlına yok sadakâtün gâyet

Çok bu ma'nâyı müeyyed âyet (220-221)

İnsan her hâlin ve dönemin bilincinde olmalı, hayatı bir anın değeri çerçevesinde yaşamalı, kendisine verilen nimetin farkına vararak kendisinin gayrısında var olan hâli anlama yoluna gitmelidir. Zira insan ve dünya hayatı geçiciliği, yapılanlar ise kalıcılığı ifade eder. Bunun da farkında olan insan kapısına gelen fakire Hz Peygamber'in hadisinde rivayet edildiği üzere iyilik ve merhamet⁶⁸ duygusuyla hitap etmelidir. Bu kıstası önemseyen şair, bu durumu oğlu için kalıcı bir nasihate dönüştürmektedir.

Fukâraya nazar-ı merhamet it

Ünf ile etme sühân mekremet it

⁶⁸İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez. El-Buhârî, *Kitabü'l-Cenâiz*, tahkik. Muhammed Zuhayr B. Nasır en-Nasır, (Darü'l- Tavki'n-Necât, 1.bsk, 1422), cilt:8, 7.

Bezî kıl mâlunu muhtâçlara

Ni'meti Hakk'ı yidür açlara (231-232)

Toplumun temel saiki, maddi olanın dolaşıma girmesi ve maddi olanın paylaşılır olması üzerine kuruludur. Zira istiab edilememiş bir toplumsal alan, bireyin farklı ruh hâline bürünüyor olması anlamına gelmektedir. Bu durumda maddi olanı uhdesinde bulunduran insan, kendisini Kur'an'ın ifadesi ile müstağni addedecek, bölüşümden ve paylaşımından kaçınacaktır. Şair bu durumu nâfile ibadet olarak oruç tutmak ile sadaka arasındaki kıyasta sadakaya taraf olarak dile getirmektedir.

Bâbunu maksad-ı dervîşân it

Mümkün olduğu kadar ihsân it

Tutmadan nâfile her rûz sıyâm

Hayırdır câyi'i itmek it'âm (233-234)

İtmeden Ka'beyi her sâl şitâb

Hayırdur virsen eger teşneye âb (236)

Aslında zekât ve sadaka vermek zengin için Allah'ın kendisine vermiş olduğu emanete sahip çıkıp onu hakkıyla sahibine ulaştırmanın mutluluğu söz konusudur. Bu durumda kişi yaptığı bu ibadet ile şükürde bulunma vazifesini yerine getirdiğinden fazlasıyla mutlu olacaktır. Zira her şeyin teşekkürü cinsi iledir anlayışı, Allah'ın zengine verdiği malın şükürünün de ancak sadaka ve zekât ile mümkün olacağı gerçeğini akla getirmektedir:

Dahî esbâb-ı teşekkür çokdur

Şükre ni'met gibi gâyet yokdur

İremez akl-ı beşer hikmetine

Eylemez şükr-i vefâ ni'metine(260-261)

SONUÇ

Müslümanların hayatında iki önemli değerden biri iman diğeri ise ibadettir. *Hayriyye*'de merkeze oğlunu koyan Nâbî, eserin hemen başında oğlunun eğitimine İslam'ın Şartlarını anlatmakla başlar. Bu anlatımın altında yatan temel neden Müslüman bir babanın soyundan yine Müslüman bir evlat ile devam etmesini sağlamaktır. Babanın temel gayesi kendisine hayır duada bulunabilecek bir evlat yetiştirmektir.

Nâbî, eserinin hemen başında yer alan bu kısımda İslam Dinin şartları arasında kabul gören beş temel ilkeyi Kelime-i şهادet, Namaz, Oruç, Zekât ve Hacı bütün ilke ve değerlerine bağlı olarak ele almaktadır.

Soyut olan durumu somut değer haine getiren ibadet kavramı İslam'ın şartları olan kelime-i tevhid, namaz, oruç, hac ve zekât ile somutlaşmış ve bireysel ve toplumsal bir hâl almıştır. İslam tarihi boyunca İslami ilimler ve edebiyat sahasını yakından ilgilendiren bu emirler ve insan çeşitli eserlerin konusu hâline getirilmiştir. İslam sahasındaki bütün edebî eserlerin içerisinde geniş bir kullanım alanı bulan bu ilkeler bu vesilelerle geniş bir kitleye ulaştırılmıştır.

Nâbî, evladı Ebu'l-hayr'a İslam dinin kabul edilmesinin yetmediğini zira imanın teorik değerden ibaret olduğunu bununla beraber dinin muamelat kısmının önemli olduğunu soyut olan imanın ibadetlerle somutlaştığını hatırlatır. İbadetleri kulluk bilinci içerisinde benimseyen insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olacağını

özellikle vurgulayarak, insanın hangi saiklerden hareketle Allah ile kulluk ilişkisi kuracağını delilleriyle ortaya koyar. İslam'ın şartlarını belli bir sıra dâhilinde oğluna benimsetmeyi arzu eder.

Nâbî'nin oğlu Ebul Hayr Mehmet Efendi için kaleme aldığı manzum nasihatname türü olan Hayriye adlı eserinin sebab-i telif bölümünden sonra 173 beyitte İslam dininin beş temel şartını ele almıştır. Nâbî'nin dizelerinde ele aldığı bu hakikatler İslam dininin temel değerleri olup bireyin İslam toplumu içerisinde var olmasını sağlayan temel ilkelerdir. Allah aşkı ve kulluk esasları etrafında Allah'a bağlılığı ifade eden insan İslam dairesi içerisinde bu amelleri icra ederek dâhil olmaktadır. İslam'ın esas ve usullerinin temelini teşkil eden bu emirler çerçevesinde insan hayatının her döneminde kalıcı olan ve aynı zamanda korunaklı olan bir alan meydana getirme telaşındandır. Bu ilkelerle Allah'a yani kendisini yaratana yakın olacak ve onun tarafından kurtuluşun reçetesi konumunda bulunan korunaklı alan içerisinde yer alacaktır. Bu durumun farkında olan Nâbî, durumu çocuğu için kalıcı kılmayı ve bu maksatla bu beyitleri kaleme almaktadır. Sonuç olarak Nâbî, beyitlerinde İslam'ın beş temel ilkesine yer vererek çocuğunu ve toplumu hakikate davet etmeyi murat etmiştir.

KAYNAKÇA

Aclûnî. “*Keşfu'l-Hafâ*”, 2 Cilt Halep: Mektebetü't-Türâsu'l-İslamî.

Tarihsiz.

Ahmet b. Hanbel. *Müsned*, thk. Abdullah Et-Turki, Müessesetü'r-risale, 1.Baskı. Kahire: 2007.

- Aslan, Murat. “Nâbî'nin Hayriyye'sinde Aile”, *Türk Dünyası, Dil Ve Edebiyat Dergisi/Turkish World, Journal Of Language And Literature* Issue: 44 (Güz-Autumn 2017), 57-82.
- Aydın, Abdullah. “Nâbî ve Vehbî'nin Nasihat Ederken Çocuklara Yaklaşım Tarzları”, *Osmanlı Mirası araştırmaları Dergisi(OMAD)*, 3/5 Mart, 1-11.
- Ayiş, Mehmet Şirin. “Semennûdî'de Zikir Anlayışı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9, 2016, 24-47.
- Bakkal, Ali. “Hz. İbrahim”, *Birinci Hz. İbrahim Sempozyumu*, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997, 123-148.
- Beyhakî. *Şuabü'l-İmân*, Babu'z-Zekât, Tahkik. Abdulalî Hâmid. Darü'l-Selefiye el Hind, 1. Baskı. 2003.
- Büyükkaya, Hasan. *İlahi Dinlerde Oruç*, Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- C. C. Berg, “Oruç”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Yayınları, Cilt: IX, 1997.
- Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzur. “Savm Maddesi”, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Demirci, Mehmet. “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü-Makaleler*, İstanbul: Vefa Yayınları, 2009.
- Doğan, Hüseyin. *İslam İnanç Esasları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Kitabü'l-Cenâiz*, Tahkik. Muhammed Zuhayr B. Nasır en-Nasır, Darü'l- Tavki'n-necât, 1.Baskı. 1422.
- Ebu Davut, *Sünen-i Ebu Davud*, babu's- salat-ı vitr”, Tahkik. Şuayb el-Arnâvudî, Er-risaletü'l-Alemiye, 1.Baskı. Cilt 7, 2009.

- Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, Mâturidi, *Kitabu't-Tevhid*, Çeviren. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara, 2014.
- Ebü'l-Hasan Eş'arî. *El-İbâne An Usûli'd-Diyâne*, Neşr. Hammâd el-Ensârî vd., y.y., Daru'd-dâveti's-Selefiyye, 1413/1992.
- Fahredden, Er-Râzî. *et-Tefsirü'l-Kebîr*, Çeviren. S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, S. Doğru, Ankara: Akçağ yayınları, 1998.
- Geçioğlu, Ahmet Rifat. "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, 2016, 219-243.
- Gündüz, Şinasi. "Namaz ve Yahudilikte Günlük İbadet", *İslâmi İlimler Dergisi*, 13/2, (Güz 2018), 215-238.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Harman, Ömer Faruk. "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XIV*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı Ve İnsan*, Çeviren. M. Kürşat Atalar, Ankara: Pınar Yayınları, 2017.
- Kâdî Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib Bâkılânî. *Kitabu't-Temhidu'l - Evâil ve Telhisu'd - Delâil*, Tahkik. İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut: 1987.
- Kaplan, Mahmut. "Hayriyye-İ Nâbî'de Tipler", *Millî Folklor*, 24/95, 31-44, 2012.
- Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-İ Nâbî (2.B)*, Ankara: Akm Yayınları, 2008.
- Karaağaç, Hilmi. "İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, 2012, 103-120.

- Karabulut, Fuat. “Cibril Hadisi ve Eğitsel Değeri”, *Cumhuriyet Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, 2012, 427-451.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Karapınar, Fikret, “Hadis Şerhlerinde Kullanılan Yorumlama Biçimleri”, Oruç bana aittir...” Hadisi Örneği”, *Marife Dergisi*, 9/1, (Bahar 2009), 57-98.
- Karataş, Ahmet. “Nâlî Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac Manzumeleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42/1, 2012, 77-94
- Kırkıl, Harun. “Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal: Manastırlı Mehmed Rifat Bey ve Manzum İlmihali”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1/7, 2006, 433-475.
- Koca, Ferhat. “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIX. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kur'an-ı Kerim Meali, Çeviren. Hayrani A. - Muzaffer Ş., Ankara: DİB. Yayınları, 2011.
- M. Fuad. Abdalbaki, “savm”, *el-Mu'cemu'l Mufehresli el-Fazı'l-Kur'ani'l Kerim*, Kahire: Daru'l Hadis Yayınevi, 2007.
- Mevlana, Celaleddin Rumî. *Rubailer*, Çeviren. M. Nuri Gençosman, Ankara: MEB Yayınları, 1974.
- Muhammed Hamidullah. “İslam'da Hac”, Çeviren. M Akif Aydın, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 8/1-4, 1984, 123-162.
- Muhammed İdris, Şâfiî. *Er-Risale (İslam Hukukunun Kaynakları)*, Çeviren Abdulkadir Ş.-İbrahim, Ankara: TDV Yayınları, 2017.

- Muhammed Revâs. La'acî. *Fıkıh Lügati, (Arapça-İngilizce-Türkçe)*, Çeviren. Ayhan Ak, İstanbul: Ocak yayıncılık, 2012.
- Nâbî. *Hayriyye*, Yayına Hazırlayan. İskender Pala, İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.
- Nureddin, Sabûnî. *el-Bidâye fi Usuli'd-Din*, Çeviren. Bekir Topaloğlu, Ankara: DİB Yayınları, 1995.
- Olgun, Tahirü'l-Mevlevî. *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1963.
- Öğüt, Salim. “Hac İle İlgili Fıkıhî Hükümler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XIV*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XIV*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özel, Mustafa. *Kur'ân-ı Kerîm'de Hac*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.
- Ragıb el-İsfahani. *Müfredâtü El-fâzi'l-Kur'ân*, Çeviren Abdülbaki G.-M. Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Sak, Albayrak Vesile. Nâbî'nin Hayriyye'sinde Hz. Peygamber, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/2 2015, 584-598.
- Sönmez, Ferdi. “Namaz İbadetinin İcrasında Sünnetin Yeri”, *Bartın Üniversitesi. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3/6, 2016, 79-97.
- Sülün, Murat. *İman Amel İlişkisi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Şentürk, Lütfi. “İslam'da İbadet Kavramı Ve Namaz”, *Diyanet İlmi Dergi*, 33/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül) 1997, 19-28.
- Tatcı, Mustafa. *Yûnus Emre Külliyyâtı Yûnus Emre Dîvânı II -Tenkitli Metin-*, İstanbul: MEB Yayınları, 2005.

Topaloğlu Bekir – Yavuz, Yusuf Şevki – Çelebi, İlyas. *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.

Topaloğlu, Bekir. *Allah'ın Varlığı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.

Uludağ, Erdoğan. “Çocuk Edebiyatı Ve Klâsik Dönem Örneğinde Nâbî'nin Hayriyye'si”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 4/7, 2009, 776-795.

Yazır, Elmalı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım Yayınları, 2000.

EXTENDED SUMMARY

CONDITIONS OF ISLAM IN HAYRIYYE OF NABI

Nabi, who is among the important poets of 17th century, wrote a poetic sermonizing for his son, Ebul Hayr Mehmet Efendi by following the tradition. This work, which is compiled with the name 'Hayriyye', is composed of 1647 couplets and 35 titles. In this work, which begins with a poetic introduction, the poet rewired the five pillars of Islam in 6 parts and 173 couplets. Poet and poetical expression eastern literary tradition have an important place in eastern literary tradition. The poets of this field were very interested in poetic sermonizing since the first periods, by adopting an effective and permanent expression, which is inspired from Quran. As it is easily memorized and memorable, there are hundreds of works written in this genre from the 10th century to the present. Although each of them

involves different topics, the aim is to inform the individual and the society about different subjects and values.

In 'Hayriyye', which is one of these, works written with the aim of retraining the individual and the society and establishing a bond with the tradition, the poet passed on the main issue after giving information. Regarding the reason why such a work was written in the reason of copyright part. In this section where the main issue is discussed, the poet who emphasized faith and issue of Islam handled the worship and individual and social dimension of worship which is corpse form of abstract faith both in literary and in a mystical way. The poet begins with the Islamic confession of faith on the issue of five pillars of Islam. Then he deals with the different dimensions and values of salaah, fasting, pilgrimage one by one and finally the issue of zakat.

Each of this knowledge is in which Nabi handled on his verses and advised them to his son, is very important for both the individual and the society. Because it is impossible for an immature individual to establish healthy relationship with the other individuals like him. With reference to this idea, the poet gives some explanations to his son about his being and maturing. Heart is the home of God. For this reason, it is essential for the human to begin to life from the heart and to set a value from this point of view. The poet looking at the issue in terms of this thought, sets the subject on the concept of peace, because as it is stated in the sources, the faith is affirmation by the heart, namely the god's invitation to the heart and of course his placement in the heart. According to the schools of thoughts in Islamic civilization, heart at is the center of life as much as the center of the

body. It is important that this center work according to the rules set by God. In order to make this understanding the center of his life, the poet expresses to his son that after internal purifying, it possible to design external world with the fulfillment of other conditions such as salaah, fasting, pilgrimage and zakat. Thereby he says that it also provides some opportunities for human maturation or taking a trip from Adam towards being a man. Considering that the salvation of the individual is an important requirement for the salvation of the society, the poet regarded the issue as important for all the children of the ummah in the person of his son.

As a result, Nabi in this work, which he wrote it as a poetic sermonizing, he wanted to invite his son and the society to the truth by placing five basic principles of İslam one by one. He accepts the principles of faith and worship, which have important place in the life course of Muslims as important pieces of a whole that completes each other. The first of these principles, which is considered the most important of life of every individual accepting Islam, that is Faith, while it is individual, placed in the heart that is related with the internal, worship is also one of the most important indicators of the bond that the individual has established with the other individuals. Just as the intention of prayer is not sports, the purpose of fasting is not to remain hungry. It is an undeniable fact that each of them has a social dimension as well as an individual dimension. This situation makes significant contributions to the individuals' development and existence on a healthy ground. The poet being aware of this fact gives importance and of course -in the person of his son- desires that all the young minds of ummah may find themselves, be acquainted with the

path of the prophecy and be a servant of the God in the context of these values.